О.Ю. **Мірошниченко**, канд. екон. наук, асист.

ОЦІНКА СТАНУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ТА АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ЙОГО ЗМІН В КРАЇНАХ СНД

Розглянуто послідовність розрахунку індексу людського розвитку. Проведено оцінку стану людського розвитку та визначено основні тенденції щодо його змін в країнах СНД.

Sequence of Human Development Index computing is considered. The main tendencies of its changes in Commonwealth of Independent States are estimated.

Ключові слова: індекс людського розвитку, країни СНД, ВВП, очікувана тривалість життя, рівень грамотності дорослого населення, сукупна частка учнів у системі освіти.

Key words: Human Development Index, Commonwealth of Independent States, GDP, life expectancy at birth, adult literacy rate, combined gross enrolment ratio.

Серед найбільш відомих показників, що дають узагальнену оцінку соціально-економічному розвитку країн та дозволяють проводити міжнародні зіставлення, є індекс людського розвитку (Human Development Index). Даний показник було розроблено пакистанським економістом Махбубом уль-Хаком [1]. Починаючи з 1990 р., цей індекс використовується експертами Програми розвитку ООН (ПРООН) при підготовці щорічних доповідей про людський розвиток. Індекс людського розвитку відображає рівень досягнення країн в галузі людського потенціалу, а саме: можливості тривалого та здорового життя, отримання освіти та удосконалення знань, а також достатнього рівня доходів для забезпечення гідного рівня життя.

Складові індексу людського розвитку та послідовність його розрахунку представлено на рис. 1.

Індекс людського розвитку визначається як середня арифметична проста з трьох показників: індексу очікуваної тривалості життя при народженні, індексу рівня освіти населення, індексу ВВП у розрахунку на одну особу, обчисленого на основі паритету купівельної спроможності (ПКС) валют різних країн. ПКС враховує кількість одиниць національної валюти, що необхідна для купівлі аналогічного за складом стандартного набору товарів та послуг на 1 дол. США в США. Використання ПКС дозволяє враховувати купівельну спроможність доходів в різних країнах.

Перша доповідь ООН про людський розвиток базувалася на статистичних даних 1987 р. та охоплювала 130 країн ООН [2]. На той час лідером за рівнем людського розвитку була Японія. Країни, які на сьогодні формують СНД, входили до складу Радянського Союзу. СРСР у доповіді за 1990 р. посідав 25 місце і був віднесений до групи країн з високим рівнем людського розвитку. Протягом наступних двох років Радянський Союз почав втрачати свої позиції, змістившись за даними доповіді 1991 р.

на 31 місце, за даними доповіді 1992 р. – на 33 місце, при цьому залишаючись в групі країн з високим рівнем людського розвитку.

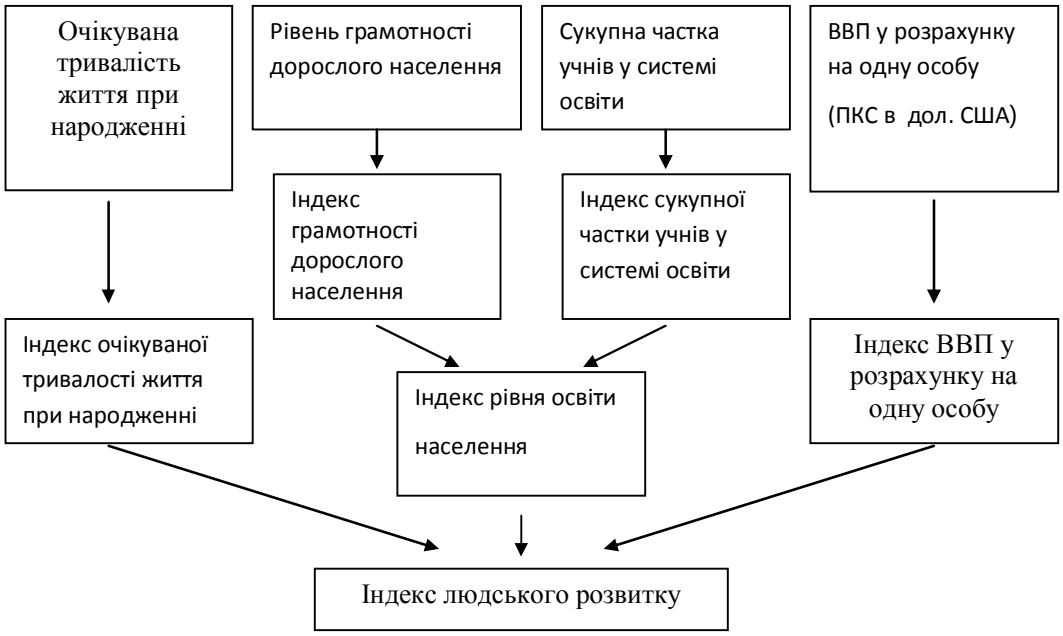

Рис. 1. **Послідовність розрахунку індексу людського розвитку**

В доповіді ООН за 2009 р. індекс людського розвитку розраховано на основі статистичної інформації за 2007 р., тому він не відображає впливу світової кризи на показники соціально-економічного розвитку країн ООН. Варто зазначити, що у доповіді за 2009 р. вперше виокремлено групу країн з дуже високим рівнем людського розвитку, так звані «розвинені країни». Інші три групи (країни з високим, середнім та низьким рівнем людського розвитку) віднесено до «країн, що розвиваються». В попередніх доповідях ООН країни за рівнем людського розвитку були поділені на три групи, на відміну від доповіді за 2009 р., в якій вперше виокремлено чотири групи країн (табл. 1).

Таблиця 1. Класифікація країн за рівнем людського розвитку*

№ з/п	Назва групи країн	Значення індексу людського розвитку
1.	Країни з дуже високим рівнем людського розвитку	0,900 і вище
2.	Країни з високим рівнем людського розвитку	0,800 – 0,899
3.	Країни з середнім рівнем людського розвитку	0,500 – 0,799
4.	Країни з низьким рівнем людського розвитку	0,499 і нижче

*Складено автором за матеріалами доповіді ООН про людський розвиток 2009 р. [4]

В доповіді ООН про людський розвиток за 2009 р. серед 182 країн світу перше місце за рівнем людського розвитку посідає Норвегія (значення індексу становить 0,971), останнє місце, як і десять років тому, займає Нігер (значення індексу – 0,340).

Країни СНД вперше були включені в доповідь ООН у 1993 р., яка базувалася на статистичних даних 1990 р. За рівнем людського розвитку країни Співдружності посідали з 37 по 88 місця серед 173 країн ООН [3]. Слід зазначити, що такі країни СНД, як Росія, Білорусь, Україна, Вірменія, Грузія, Казахстан входили в групу країн з високим рівнем людського розвитку, інші сім країн СНД було віднесено в групу з середнім рівнем. При чому за даними доповіді 1990 р. лідером за індексом людського розвитку серед країн СНД була Росія, а останнє місце посідав Таджикистан.

В доповіді ООН за 2009 р. країни Співдружності займають позиції в межах від 68 по 127 місце у світовому рейтингу і віднесені до «країн, що розвиваються». Значення індексу людського розвитку, його складових та рейтинг країн СНД за рівнем даного індексу наведено в табл. 2.

Таблиця 2. Індекс людського розвитку та його складові для країн СНД у 2007 р.*

№ з/п	Країни СНД	Індекс людського розвитку	Очікувана тривалість життя при народженні, років	Рівень грамотності дорослого населення, %	Сукупна частка учнів у системі освіти, %	ВВП у розрахунку на одну особу (ПКС в дол. США)	Рейтинг країни за рівнем людського розвитку
Країни СНД з високим рівнем людського розвитку							
1.	Білорусь	0,826	69,0	99,7	90,4	10 842	68
2.	Росія	0,817	66,2	99,5	81,9	14 690	71
3.	Казахстан	0,804	64,9	99,6	91,4	10 863	82
Країни СНД з середнім рівнем людського розвитку							
4.	Вірменія	0,798	73,6	99,5	74,6	5 693	84
5.	Україна	0,796	68,2	99,7	90,0	6 914	85
6.	Азербайджан	0,787	70,0	99,5	66,2	7 851	86
7.	Грузія	0,778	71,6	100,0	76,7	4 662	89
8.	Туркменістан	0,739	64,6	99,5	73,9	4 953	109
9.	Молдова	0,720	68,3	99,2	71,6	2 551	117
10.	Узбекистан	0,710	67,6	96,9	72,7	2 425	119
11.	Киргизстан	0,710	67,6	99,3	77,3	2 006	120
12.	Таджикистан	0,688	66,4	99,6	70,9	1 753	127

*Складено автором за матеріалами доповіді ООН про людський розвиток 2009 р. [4]

Лідером за рівнем людського розвитку серед країн СНД є Білорусь, друге місце посідає Росія, третє – Казахстан. Білорусь, Росія, Казахстан входять до групи країн з високим рівнем людського розвитку (значення індексу для даної групи країн СНД складає від от 0,804 до 0,826). Інші дев'ять країн Співдружності віднесено до групи з середнім рівнем людського розвитку (значення індексу – від 0,688 до 0,798). Перше місце серед країн ООН та країн СНД даної групи посідає Вірменія, друге – Україна, третє – Азербайджан. На останньому, дванадцятому місці, серед країн СНД знаходиться Таджикистан, поступаючись Білорусії 59 позицій, лідеру своєї групи (Вірменії) – 43 позиції. Таке положення Таджикистану обумовлено низьким рівнем ВВП у розрахунку на одну особу за ПКС в дол. США. Значення даного показника для Таджикистану в 8,4 рази менше значення аналогічного показника для Росії, яка є лідером серед країн СНД за рівнем ВВП у розрахунку на одну особу.

Як показав аналіз динаміки ВВП країн Співдружності за 1990 – 2007 рр. в першій половині 90-х рр. спостерігалося суттєве зниження даного показника в усіх зазначених країнах. В Україні, Молдові та Таджикистані цей спад продовжився до 2000 р. Так в Україні у 2000 р., порівняно з 1990 р., ВВП зменшився в 2,2 рази (на 54,1%), в Молдові – 2,7 рази (на 62,3%), Таджикистані – 2,9 (на 67,3%). Для країн СНД у 1990–1995 рр. ВВП в середньому зменшився на 48,7%. Починаючи з 2000 р., в більшості країн Співдружності спостерігається стале зростання даного показника. В країнах СНД за останні три роки щорічно ВВП зростав в середньому на 9,2%. Найбільший середній темп приросту протягом 2005 – 2007 рр. був зафіксований в Азербайджані (28,4%), найменший – в Киргизстані (4,7%). Для Білорусії, Росії, Казахстану, Вірменії, Азербайджану та Узбекистану показник ВВП у 2007 р. перевищив рівень 1990 р., на відміну від таких країн СНД, як Україна, Грузія, Молдова, Киргизстан та Таджикистан, для яких значення даного показника навіть не досягло рівня 1990 р. (рис. 2).

Аналіз інших складових індексу людського розвитку за даними 2007 р. показав:

– в Туркменістані найменша очікувана тривалість життя при народженні – 64,6 роки, найбільше значення даного показника має Вірменія – 73,6 роки;

– в цілому країни СНД мають високий рівень грамотності дорослого населення (близько 100%), дещо відстає від більшості за цим показником Узбекистан, рівень грамотності для якого становить 96,9%;

– в Азербайджані найменший відсоток сукупної частки учнів у системі освіти – 66,2%, найбільше значення даного показника має Казахстан – 91,4%.

При аналізі тенденцій у людському розвитку варто звернути увагу на те, що при підготовці щорічних доповідей ООН використовуються дані, які є в наявності на даний момент часу, тобто значна частина статистичних даних відноситься до різних років і приймається до розрахунку по наближеній вихідній інформації. Щорічно ООН проводить уточнення показників для обчислення індексу людського розвитку, тому при аналізі динаміки індексу та показників, що його формують, не слід брати дані з попередніх звітів ООН.

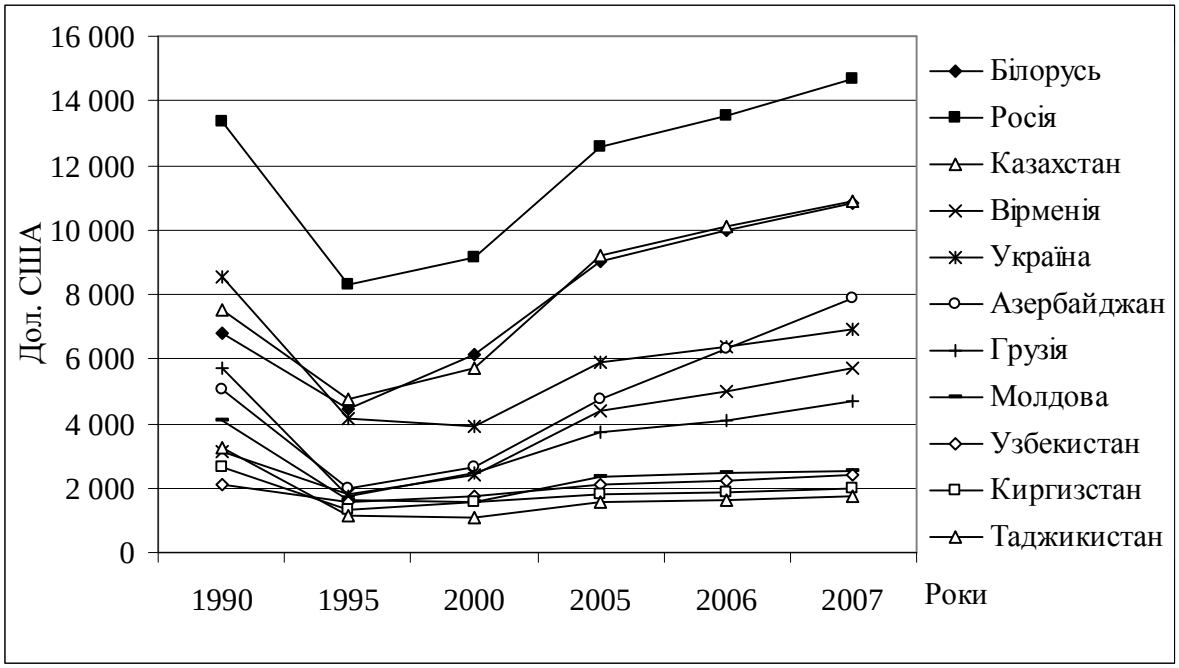

Рис. 2. Динаміка ВВП у розрахунку на одну особу для країн СНД у 1990 – 2007 рр., за ПКС в дол. США*

*Не представлено Туркменістан через відсутність даних.

З метою коректного порівняння індексу людського розвитку у часі було використано його уточнені значення, розраховані за п'ятирічними інтервалами для 1980 – 2007 рр. і наведені в доповіді ООН за 2009 р. Для країн СНД уточнені значення індексу людського розвитку представлені за 1990 – 2007 рр. (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка індексу людського розвитку для країн СНД у 1990 – 2007 рр.*

№ з/п	Країни СНД	1990	1995	2000	2005	2006	2007
1.	Білорусь	0,795	0,760	0,786	0,812	0,819	0,826
2.	Росія	0,821	0,777	...	0,804	0,811	0,817
3.	Казахстан	0,778	0,730	0,747	0,794	0,800	0,804
4.	Вірменія	0,731	0,693	0,738	0,777	0,787	0,798
5.	Україна	...	...	0,754	0,783	0,789	0,796
6.	Азербайджан	...	...	...	0,755	0,773	0,787
7.	Грузія	...	...	0,739	0,765	0,768	0,778
8.	Туркменістан	...	...	...	...	0,739	0,739
9.	Молдова	0,735	0,682	0,683	0,712	0,718	0,720
10.	Узбекистан	...	...	0,687	0,703	0,706	0,710
11.	Киргизстан	...	...	0,687	0,702	0,705	0,710
12.	Таджикистан	0,707	0,636	0,641	0,677	0,683	0,688

*Складено автором за матеріалами доповіді ООН про людський розвиток 2009 р. [4]

З табл. 3. бачимо, що в 1995 р. відбулося суттєве зменшення індексу людського розвитку в представлених країнах СНД. Насамперед, це можна пояснити спадом виробництва і скороченням ВВП, пов'язаним з трансформаційним переходом до ринкової економіки. Варто вказати на позитивні тенденції щодо змін у людському розвитку країн СНД, починаючи з 2000 р. Виходячи з представленої ООН інформації, такі країни СНД, як Білорусь, Казахстан та Вірменія за рівнем людського розвитку перевищили значення 1990 р. За останні три роки найбільший середньорічний темп приросту індексу людського розвитку спостерігався в Азербайджані (2,06%), найменший – в Узбекистані (0,51%). В середньому щорічне зростання даного показника для одинадцяти країн Співдружності становило 0,89%. Відсутність уточнених значень індексу людського розвитку для певної частини країн СНД за 1990 – 2000 рр., а для Туркменістану за 2005 р., не дозволяє здійснити більш детальний аналіз.

Таким чином, виходячи з викладеного можна зробити такі висновки:

–індекс людського розвитку – це комплексний показник, що визначає середній рівень досягнень країни в галузі довголіття, освіти, доходів;

–аналіз динаміки індексу людського розвитку свідчить про здійснення позитивних зрушень у більшості країн СНД починаючи з 1995 р., на відміну від 1990 – 1995 рр., коли значення даного індексу різко знизилося у зв'язку з розпадом Радянського Союзу та суттєвими економічними перетвореннями;

–починаючи з другої половини 90-х років, соціально-економічна ситуація в країнах СНД поступово поліпшується, насамперед за рахунок позитивних тенденцій в динаміці ВВП, але рівня індексу людського розвитку, що існував у 1990 р., у більшості країн СНД ще не досягнуто.

Література:

1. Индекс развития человеческого потенциала. – http://ru.wikipedia.org/wiki/
2. Human Development Report 1990. – http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/
3. Human Development Report 1993. – http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1993/
4. Human Development Report 2009. – http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009/